

Dicționarul limbii române și d. Philippide

Peste câțiva ani *era* să avem un dicționar științific al limbii române.

Acest articol e scris pentru a arăta publicului român cauzele pentru care dicționarul limbii române îl vom avea mai târziu și pentru a face—din explicarea întârzierii—câteva constatări asupra spiritului publicului român din vremea de față.

Pentru a face dicționarul limbii române, se cer mai multe condiții: să *cunoști perfect această limbă*, s'o fi studiat în toate manifestările ei, în toate scrierile, de toate genurile, în scrierile vechi și în cele nouă, în producțiile culte și cele populare; se cere să *pricepi perfect această limbă*, să te fi ocupat multă vreme cu structura ei; se cere să *cunoști toate limbile străine*, care au luat parte, ca elemente constitutive sau adventive la formarea limbii române, sau a căror cunoaștere te poate ajuta la priceperea acestei limbi; se cere să fii om de știință, să ai *metodul* care să te călăuzească fără greș în materialul așa de vast al limbii române; se cere să fii om de mare *putere de muncă*, de mare *răbdare* și, mai presus de toate, de mare *obiectivitate*, pentru a nu pune materialul limbii în slujba unor concepții aprioristice ale tale.

Se cere, adică, știință, muncă, uitare de sine.

Cunoașterea amănunțită a literaturii române (vezi *Introducere în istoria limbii și a literaturii române* de A. Philippide, publicată încă în 1888); priceperea adâncă a formelor și structurii limbii române (vezi *Gramatică* și mai ales partea sintactică, de A. Philippide); cunoașterea limbilor greacă, latină, slavonă, franceză, italiană, spaniolă, portugheză, provençală, germană, engleză, turcă, ungară,—a tuturor limbilor necesare pentru a pricepe perfect pe a noastră; posedarea unui metod științific de cercetare (vezi *Principii de istoria limbii* de A. Philippide); o extraordinară putere de muncă, fără vacanță, *fără o zi liberă*, o muncă de 10—12 ceasuri pe zi; un spirit de obiectivitate științifică: întrebuițarea, ca material, de scrieri vechi, nouă, talentate, netalementate, din toate dialectele, literatură cultă, populară, arhaisme, provincialisme, neologisme, limbă poetică, științifică, oratorică, gazetărească, etc.... utilizarea cuvintelor și a pro-

portiei de cuvinte *asa cum a reeșit din operele consultate*,—toate acestea indicau pe d. Philippide ca pe singurul în stare să alcătuiască această mare și utilă operă de cultură.

De opt ani lucra d. Philippide la Dictionarul limbii romine, după însărcinarea Academiei, cind, în Maiu 1905, a fost nevoit să *refuze* continuarea mai departe sub auspiciile Academiei și să continue a lucra pe socoteala sa proprie.

Ce s'a întâmplat?

Dictionarul d-lui Philippide *creștea*—și va crește—din toată limba rominească, *asa cum este ea* și nu din o limbă *selectată* de D-sa.

Dar d. Philippide *se angajase* să isprăvească dictionarul în cinci ani și nu-l isprăvise nici în opt și mai avea nevoie încă de mulți ani!

E adevărat. D. Philippide, care nu mai făcuse dictionare, a crezut la început că timpul dat de Academie poate să coincidă cu timpul necesar *creșterii* dictionarului. S'a înșelat.

Cu toată munca sa de uriaș—*nimeni* nu muncește așa în țara asta!—muncă disciplinată, fără odihnă, fără nici odihna variației (d. Philippide nu face viersuri, nici critici, nici discursuri, nimic—asa că e neobișnuit?) n'a putut să isprăvească dictionarul. Și, doară, de ce vedea că trebuie vreme mai multă, de ce se înviersuna mai mult la lucru!

Limba aceasta rominească are o sumă de cuvinte, pe care, pentru a face dictionarul, trebuie să le cunoști pe toate și în toate înțelesurile lor. Pentru aceasta trebuie să cetești *numai de cit* atâtea cărți cîte sînt necesare, pentru a întîlni toate cuvintelor în toate înțelesurile (și acesta e numai un ideal, care nici într'un caz nu poate fi ajuns). Apoi trebuie să scoți aceste cuvinte—cu fraza în care se găsesc și le dă înțelesul—in fișe, să aranjezi fișele după alfabet, după cuvinte, după înțelesurile cuvintului, după autori, după vechimea autorilor, apoi să faci dictionarul: să dai etimologia, definiția verbală, înțelesurile cuvintului, să ilustrezi cu exemple înțelesurile cuvintului, pentru ca cetitorul să cunoască, din dictionar, limba rominească așa cum e.

Așa creștea—și va crește—dictionarul, ceas cu ceas, zi cu zi, lună cu lună, an cu an. E ca și un product al naturii. Dacă pomul crește din pămînt, opera de știință crește din creier. Dacă n'ar fi *dictionar*, adică lucrare științifică asupra unui lucru obiectiv—limba—care are cutare întindere hotărîită, ci creațiune subiectivă, ca poezia lirică, tot ar fi locul să vorbim de *creștere*, de devenire în timp. D. Maiorescu—unul din patronii academici ai dictionarului—a arătat, făcînd teoria „cercului strîmt al conștiinței”, că idelle vin una după alta și, *chiar cind n'ar fi vorba de fapte, ci de gîndire numai*, pretenția de a face într'o zi ceea ce se face într'o lună ar fi pretenția de a porunci vremii să meargă mai încet, sau mai răpede, cum voiți s'o luați... Mi-aduc aminte de un prieten, care adesea mă ruga să-l aștept:

— Așteaptă-mă zece minute, că am o oră la pensionatul N.

Limba romînă e așa, încît dicționarul nu putea să crească pînă la isprăvire de cît în atîtia ani! Limba romînă e așa, încît suma fișelor cu citații s'a ridicat pînă la cîteva sute de mii (revăzute și corectate, cu respectarea ortografiei și punctuației autorului, cu trimitiri, cu adnotația amănunțită a locului, etc.). Limba romînă e așa, încît numărul paginilor de manuscris (de o jumătate de coală pagină) pentru cuvintele cu *a, ă, b, c, și o* parte din *d* (cît a redactat pînă în Maiu 1905 d. Philippide), s'a ridicat la 12,000,—douăsprezece mii de pagini, un teanc înalt de 1 metru și 25 centimetri!...

Acest popor romin are, și el ca și altele, o limbă bogată; nu e meritul d-lui Philippide, dar nici vina sa....

Și adunarea acestui material (materialul s'a adunat tot, de la *a* pînă la *z*) și redactarea acestor 12,000 de pagini, s'au făcut în opt ani, cînd d-lui Hasdeu, pentru adunarea—fără obiectivitate—a materialului, dacă l'o fi adunat tot, și pentru redactarea literei *a, ă* și ceva din *b* (proporția: d. Philippide are dela *a* pînă la *ac* exclusiv 218 cuvinte¹⁾, pe cînd d. Hasdeu are numai 77) i-au trebuit 12 ani!

Și, dacă în 12 ani d. Hasdeu a lucrat pe *a* și o pîrtică din *b*, atunci, presupunînd că Etymologicum ar fi avut aceeași cantitate de cuvinte cași Dicționarul Philippide și știînd că în cantitate $a=b$, iar $c=a+b$ (după cum se constată din manuscrisul d-lui Philippide), atunci pentru a lucra pe *a, ă, b, c* și o pîrtică din *d*, adică o cantitate împîtrită, d. Hasdeu ar fi avut nevoie de 48 de ani, adică un timp de șase ori mai mare de cît a avut nevoie d. Philippide. S'ar putea socoti cam la ce vîrstă ar fi isprăvit d. Hasdeu al său Etymologicum.... De sigur, la o vîrstă așa de matusalemică, că nici cînd omul va trăi cum visează Metchnicoff, nu o va putea ajunge....

Acestea sînt fapte.

Dar Academia îl soma mereu pe d. Philippide să isprăvească.—Recunoștea că muncește fără răgaz, dar îl învinuia.... că n'are o baghetă magică să poruncească cuvintelor să se așeze singure pe hîrtie, în 24 de ceasuri!

Academia voia să aibă dicționarul la o dată fixă, Academia voia să aibă un «dicționar», oricum ar fi el, dar rîpede-rîpede. (Pe) Academie n'o interesa valoarea dicționarului (căci recunoștea marea valoare a operei și a omului care lucra), ci termenul isprăvirii:

— Să-mi dai dicționarul la cutare dată!

D. Philippide răspundea cu argumente irefutabile, dar la urma urmei, Academia încheea:

— Ai dreptate, de sigur, dar să-mi dai dicționarul la cutare dată!

Dar isprăvirea unei opere de știință nu se poate grăbi de cît prin încordarea puterii de muncă a omului de știință și prin nimica alta. Și autorul dicționarului lucra de dimineată pînă noaptea, 365 de zile pe an. Dar opera de știință crește ca un

1) Aceste cuvinte s'au tipărit într-o broșură de Academia romînă, ca probă.

organism. Nu poți grăbi, după voe, creșterea organismului; cel mult, îi poți îmbunătăți împrejurările în care se dezvoltă.

Atunci i s'a propus să rezumeze. I s'a dat chiar, ca exemplu pe Darwin care, în *Originea speciilor*, a rezumat observările sale făcute în 30 de ani. D. Philippide a observat că, pentru a rezuma, trebuie să ai ce rezuma. Că trebuia ca D-sa să adune întâiu, adică să facă dicționarul, pentru ca apoi să fie rezumat. Că, tocmai, Darwin, după ce 30 de ani a adunat, a putut să rezume, căci a avut din ce rezuma. Că nu poți rezuma din ceea ce nu este încă....

Atunci i s'a propus să scurteze—să scurteze limba românească, să facă nu dicționarul «limbii românești», ci dicționarul unei limbi scoasă din limba românească. Să se mărginească la o anumită limbă și, în această anumită limbă, să se mărginească la anumite înțelesuri.

Cu alte cuvinte, să dai lumii dicționarul unei părți—și aceea mutilată—a limbii romine și să-l intitulezi: «Dicționarul limbii romine»—dacă nu chiar Magnum Etymologicum Romaniae...

Și, o paranteză: chiar dacă d. Philippide ar fi primit o asemenea propunere, de sigur «rușinoasă», vremea nu s'ar fi scurtat: d. Philippide, pentru a alege, din fișe, cuvintele cele bune și pentru a alege înțelesurile cele.... care? să zicem cele mai bătaoare la ochi, trebuia să cerceteze toate fișele, să le judece, să le compare, adică să piardă exact aceiași vreme,—căci scrierea exemplelor nu o făcea D-sa, deci scrierea aceasta nu-l întirzia.

Revenim.

D. Philippide n'a voit să se preteze la asemenea metod „științific”—și bine a făcut acest om de știință, a făcut un bine mai mare, de cit s'ar crede, căci a dat un mare exemplu de respect pentru știință, de cinste intelectuală—și morală.

Acuma auzim că se pregătește un Dicționar pentru... Expoziție.

Am citit aceasta, dar credem că e o glumă.

E drept că d. dr. Istrati se face forte să dea gata clădirea unui oraș întreg, dar, vedeți, e mai greu cu dicționarul. Un oraș se poate clădi, dacă voiți, și într-o săptămână. Cu masinismul modern și cu vre-o câteva milioane de lucrători, clădești un New-York în zece zile, dar o experiență de laborator, în care preparatul trebuie să stea 15 zile la căldură, cere, vedeți, un termen mai mare decît clădirea unui oraș încăpător pentru două milioane. Iar răsădirea, creșterea și fructificarea unui copăcel de nuc, cere o vreme de patru ori mai mare de cit construirea tunelului Simplon. Uite, portul de la Constanța se va isprăvi, de sigur, înaintea ca copăceli de pe bulevardul cutare din Constanța să fi devenit copaci mari.

Un dicționar, eșit din adunarea în timp a unui material prelucrat, în timp, de o inteligență, are nevoie, exact, de atita timp, cit timp este necesar.... a aduna și prelucra materialul.

Se pare că, la un moment dat, Academia și-a dat samă de acest lucru și a propus d-lui Philippide să-i dea colaboratori și

cărți, așa ca să poată lucra două *echipe*: o echipă o parte din cuvinte, altă echipă altă parte. Aceasta deja era o mare concesie din partea d-lui Philippide: nu-i vorba, toată lucrarea trebuia să treacă, în ultimul moment, sub ochii d-lui Philippide, dar, ori-cum, dicționarul ar fi fost rezultatul a două concepții, a două moduri de a vedea lucrurile, n'ar fi avut toată unitatea unui organism.

Dar Academia s'a răzgîndit apoi. A spus că n'are bani pentru altă echipă și alte cărți. (Auziți, Academia n'are bani!). Și a cerut d-lui Philippide «să isprăvească» Dicționarul. Atunci d. Philippide a renunțat la sprijinul Academiei, s'a hotărît să facă dicționarul și fără «remunerația» Academiei, a dat Academiei materialul adunat: era dreptul ei (d. Hasdeu n'a dat nimic d-lui Philippide)—și s'a pus, împreună cu vechii săi colaboratori și alți citiva noi, să strîngă din nou materialul pentru o parte din *d* și restul literelor.

Aceasta va întîrzia cu doi-trei ani dicționarul. De aceea am spus, la începutul articolului, că *era* să avem dicționarul mai degrabă, dar că-l vom avea mai tîrziu....

Și am mai spus că pricinile, pentru care d. Philippide n'a mai continuat să lucreze pe sama Academiei dicționarul, sînt foarte caracteristice pentru starea de acum a culturii romine—și pentru a scoate în relief cîteva particularități ale culturii noastre s'a scris mai cu samă acest articol.

Pentru noi lucrurile spiritului încă n'au toată puterea realității. Pentru noi lucrurile abstracte încă nu sînt *reale*. Gîndirea exprimată în limbă nu se măsura cu metrul ori cu kilogramul, prin urmare, pentru vulg, n'are *realitate*.

Gîndirea rominească, intrupată în limbă, pe care d. Philippide o consemnează întîiași dată la noi, *este* însă, *există*, are o realitate. Această realitate trebuie s'o primești așa cum este, s'o cunoști toată,—ori s'o lași la o parte, dacă alte considerații nu-ți îngăduie să te ocupi cu ea. Să mă explic. Distanța și accidente de teren sînt o realitate pentru inginer, cu care el tratează, și inginerul, care va face o cale ferată, dacă nu va ținea în samă toată realitatea, va face un traseu, pe care va deraia primul tren. Și nici unei Academii din lume nu-i va veni în minte să propună unui inginer... să mai scurteze distanța, să nu ia în samă dealurile și văile și... să-i isprăvească traseul la cutare dată fixă,—deși, cum am mai spus, aici lucrul e *mai ușor*, pentru că se poate grăbi prin înmulțirea brațelor. Fiind că lucrurile concrete cad sub simțuri, se văd cu ochii și te lovești de ele, crezi îndată în realitatea lor. Și, de aceea, pe lîngă alte cauze, indeletnicirile cu materia concretă sînt, la noi, cele mai serioase. E fapt că ingineria noastră e la înălțimea celei europene: nu te poți juca cu ceea ce e material. *Materia* te silește s'o tratezi ca o realitate, altmintrelea.... deraiază trenul.

Și e fapt că științele spiritului la noi sînt tratate încă cu totul cavalereste, *ad libitum*. Aici nu ne mai silește materia pe noi; o siluim noi pe ea: Tăe din limbă cutare grupă de cuvinte,

tae din cuvinte înțelesurile, *alege* o limbă romînească care se poate studia în cinci ani și—nu va deraia nici un tren!—zi că aceea e «limba romînească»!

În lucrurile cu efecte materiale vădite am devenit serioși; în celelalte, adesea, căutăm să ne înșelăm pe noi înșine, și cu o inimă foarte ușoară...

Iar starea psihică mai generală, care explică toate acestea... și altele, din care acestea pornesc, este însușirea noastră de a fi:

«Toți cu inime ușoare, toți șăgălnici și berbanți».

este graba noastră de a fi la înălțimea popoarelor din Apus, cu orice preț, chiar fără nici un... preț. Ne trebuie și nouă un dicționar—ca tuturor neamurilor.... Să-l facem răpede. Punctul capital este să-l avem.... dar *cum*? Iată o chestiune puțin interesantă!

Lipsa aceasta de *răbdare* e semnul caracteristic al unei stări înapoiate. Răbdarea este forța de inhibiție și se știe că cu cît un popor—ca și un individ—este pe o treaptă mai joasă de dezvoltare, cu atîta are o forță inhibitorie mai neînsemnată. Disciplinarea voinței e un product al culturii. Și iată ce a pățit d. Hasdeu. Nerăbdător de a-și vedea scrisul tipărit, d-sa publică dicționarul—D-sa îl zicea pompos Etymologicum Magnum Romaniae, caracteristic și asta—în grabă, adică cum avea ceva redactat, sub formă de fascicule. Și așa, abia apucase să publice un volum, cînd pe de o parte *Addenda et Corrigenda* s'au și înființat, iar pe de alta a scăpat din vedere o mulțime de cuvinte. D. Hasdeu, în doisprezece ani, a scris numai litera *a* și *b* până la *bărbat*—și atîci văzut ce proporție e între numărul cuvintelor din dicționarul d-lui Philippide și acel din Magnum al d-lui Hasdeu.—Și de cît *Addenda, Corrigenda, Supplementa, Complementa*, nu-i mai bine să ai răbdare până la urmă? Dar e greu să ai răbdare! Și ce mirare era în țară că d. Philippide nu publică «măcar ceva»! Un domn, într'un acces de ironie, n'a declarat că ar fi fost gata să contribuie cu ceva pentru publicarea măcar a unei fascicule?

În știință sîntem încă în faza, în care era literatura acum 60 de ani! Graba, superficialitatea și nerăbdarea sînt semnele caracteristice ale culturii noastre științifice. Ași putea exprima ideea în două cuvinte: *ne place să trăim ușor*. Să mergem pe linia rezistenței celei mai mici, care e, în totdeauna, cea mai ușoară,—făcîndu-ne iluzia că *sîntem mai departe*. Și, încă odată, numai natura inflexibilă, pe care dacă n'o stăpînești te ucide, a putut pune o piedică acestui avînt cam... oriental.

Și, fiind că toate lucrurile trebuie să vină la vremea lor, pentru a ocupa un loc în lume, D. Philippide, venit prea curînd, n'avea ce căuta în cultura oficială a țării noastre,—și era fatal, absolutamente fatal, să se retragă în chilia sa de benedictin.

A, dacă d. Philippide ar fi fost însărcinat cu tăerea unui tunel! De sigur i s'ar fi lăsat exact timpul necesar pentru a-l

isprăvi și nimănui nu i-ar fi trecut prin cap să i-l ceară să fie gata la cutare a lunei, *pentru* vre-o festivitate..... jubilară!

Și tot pentru a caracteriza starea spiritului nostru, trebuie să mai insistăm încă asupra altei laturi a chestiei.

Un dicționar al limbii romine—*un depozitar al sufletului rominesc intrupat în cuvinte*—este, de sigur, nu numai unul din cei mai însemnați factori ai culturii noastre, ci mijlocul cel mai însemnat, dintre cele intelectuale, pentru naționalizarea, pentru *rominizarea* acelei culturi. Dacă prin punerea literaturii populare la dispoziția păturilor culte s'a făcut ceva, prin punerea întregii limbi, cu toate comorile sufletului romin, la dispoziția acelor pături, s'ar fi făcut și mai mult.

Ei bine, în țara aceasta sint oameni care nu trăesc de cit pentru «nație», pentru «popor», pentru «rominism», care luptă urieșește pentru limba rominească. Acești oameni, care nu se poate zice că sint scumpi la vorbă, o, nu, de loc, n'au găsit nici un cuvînt de spus cu ocazia renunțării d-lui Philippide de a face dicționarul.

Marii pontifici ai rominismului nu s'au ridicat nici pentru d. Philippide, nici în contra sa. Această chestie a dicționarului, pentru cine ține atît de mult la limbă și la rominism, trebuia să fie interesantă. Luptătorii pentru rominism erau datori să vorbească, să-l invinuiască ori să-l apere pe d. Philippide.

Și n'au făcut-o. Au tăcut. Chestia nu li s'a părut importantă, pentrucă era prea serioasă pentru a-i pricepe importanța.

Un dicționar al limbii romine era o *lucrare pentru* rominism—și nouă ne place mai mult a pleda pentru rominism, de cit a lucra.

Ați auzit vreodată, în acești opt ani, *un cuvînt* din partea d-lui Philippide pentru drepturile limbii romine?

Și totuși, spuneți, a lucrat cineva pentru rominism în acești opt ani din urmă de «rominism» ca d. Philippide?

Tăcerea aceasta în privința celei mai însemnate opere de *rominism*, în această perioadă de «rominism», este încă unui din semnele caracteristice ale spiritului public din România.

Grammaticus.